

سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس

ارتش جمهوری اسلامی ایران

انتشارات آتشبار

حقوق اسرای جنگ

بررسی رفتار جمهوری اسلامی ایران و رژیم بعثی عراق با اسرای جنگی

در طول جنگ تحمیلی

مجتبی نیک رهی

سرشناسه	: نیکرهی، مجتبی، ۱۳۶۵ -
عنوان و نام پدیدآور	: حقوق اسرای جنگی: بررسی رفتار جمهوری اسلامی ایران و رژیم بعثی عراق با اسرای جنگی در طول جنگ تحمیلی/مجتبی نیکرهی؛ ویراستاری مهدی لریان، حمیدرضا سهیلی.
مشخصات نشر	: تهران: سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس ارتش جمهوری اسلامی ایران، انتشارات آتشبار، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاهری	: ۵۹۲ص: مصور (بخشی رنگی).
شابک	: 978-622-5439-20-7
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۵۸۷ - ۵۹۲.
عنوان دیگر	: بررسی رفتار جمهوری اسلامی ایران و رژیم بعثی عراق با اسرای جنگی در طول جنگ تحمیلی.
موضوع	: جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹-۱۳۶۷ -- اسیران ایرانی Iran-Iraq War, 1980-1988-- Prisoners and prisons, Iranian جنگ ایران و عراق، ۱۳۵۹-۱۳۶۷ -- اسیران عراقی Iran-Iraq War, 1980-1988-- Prisoners and prisons, Iraqi اسیران جنگی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام Prisoners of war -- Religious aspects -- Islam جنگ (حقوق بین‌الملل) War (International law)
شناسه افزوده	: سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس ارتش جمهوری اسلامی ایران. انتشارات آتشبار
شناسه افزوده	: Foundation for Preservation of Sacred Defense Values Islamic Republic of Iran Army. Atashbar Publications:
رده بندی کنگره	: DSR1۶۱۹:
رده بندی نیوی	: ۹۵۵/۰۸۴۳:
شماره کتایشناسی ملی	: ۹۲۴۴۷۶۶:
اطلاعات رکوردر کتابشناسی: فیبا	

حقوق اسرای جنگی - بررسی رفتار جمهوری اسلامی ایران و رژیم بعثی عراق با اسرای جنگی در طول جنگ تحمیلی

نویسنده: مجتبی نیکرهی

ویراستاری: مهدی لریان، حمیدرضا سهیلی

کنترل نهایی: سید بهزاد میراحمدی

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۵۴۳۹-۲۰-۷

نوبت چاپ: اول

سال چاپ: ۱۴۰۲

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۳۵۰۰۰۰۰ ریال

ناشر: انتشارات آتشبار وابسته به سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس

ارتش جمهوری اسلامی ایران شماره تماس: ۸۱۹۵۴۱۱۱

انسان موجودی است جمع‌گرا و آمیخته از خواسته‌ها، علایق و غرایز که این خواسته‌ها و برتری‌جوئی‌ها به‌طور قهری باعث تصادم و تقابل می‌شود یا به عبارتی دیگر به جنگ منتهی می‌شود که این جنگ‌ها تبعاتی دارند من جمله اسیر شدن تعدادی از نیروهای متخاصم به دست طرف دیگر. انسان‌هایی که به این سرنوشت دچار شده یا می‌شوند بنا به تجربیات بشر از جنگ‌های گذشته، حقوقی برای آنان در نظر گرفته شده که حقوق اسیران جنگی نامیده می‌شود.

در عصر حاضر تحولی عمیق در مفهوم حاکمیت و مداخله دولت‌ها در امور داخلی حادث شده که مسئله زندانیان جنگی نیز از این امر مستثنا نمانده به‌طوری‌که یک سلسله قوانین، مقررات و کنوانسیون‌های الزام‌آور بین‌المللی تنظیم گردیده که دولت‌ها بالاجبار باید از آن تبعیت نمایند. اخیر این صورت با واکنش جامعه جهانی مواجه می‌گردند. بارزترین این قوانین و کنوانسیون‌ها حقوق بشر و حمایت از آزادی و تمامیت جسمی و معنوی افراد هست مجری این قوانین و مقررات و رسیدگی به جرائمی مانند نسل‌کشی، جنایات جنگی و... در حال حاضر در صلاحیت دیوان کیفری بین‌المللی است.

در دین مبین اسلام بسیار پیشرفته‌تر، انسانی‌تر به موضوع اسیران جنگی نگرسته شده و بر همه مسلمانان رفتار خوب و انسانی با اسیران جنگی را فرض و به نوعی واجب شمرده است. در تقسیم‌بندی‌های انجام شده در قوانین مختلف می‌توان اسیران را به‌طور کلی به الف) اسیران نظامی ب) اسیران غیرنظامی طبقه‌بندی نمود که هر کدام از این دو گروه با توجه به شرایط، نوع کار و... از حقوق، امتیازات و همچنین تکالیفی برخوردارند که برخی از آنان مشترک و تعدادی هم مختص گروه خودش می‌باشد. اسیران جنگی با توجه به قوانین و کنوانسیون‌های اشاره شده از حمایت کشور حامی (کشور ثالثی که حمایت از اسیران یک کشور از دو طرف درگیر را به عهده دارد) کمیته

بین‌المللی صلیب سرخ، نماینده معتمد اسیران و سازمان‌های بین‌المللی انسانی و بشردوستانه برخوردار می‌باشد که این چهار عامل با بهره‌گیری از قوانین، مقررات، کنوانسیون‌ها و حمایت‌های دیوان کیفری بین‌المللی و صلیب سرخ جهانی نسبت به ایفای حقوق اسیران جنگی اعم از زمان اسارت، زمان آزادی و حتی بعد از آزادی که هرکدام شرایط خاص خود را دارند اقدام می‌نمایند.

با تمام این پیش‌بینی‌ها کنوانسیون‌ها بخصوص کنوانسیون ۱۹۴۹ از ضمانت اجرائی کافی برخوردار نبوده و نارسائی‌هایی دارد چراکه اجرای قوانین موصوف منوط به قبول و پذیرش دارنده اسیر می‌باشد یعنی قدرت اجباری لازم بر روی حاکم نیست همچنین موافقت‌نامه در صورتی قابل اجرا است که متخاصمان همگی از اعضای معاهده باشند. ضمن این‌که برخی از مواد تصویبی به‌صورت قریب و محجور باقی‌مانده و قابل اجرا نمی‌باشد مانند ضمانت با قبول اسیر در رهایی او از اسارت و... یا حقوق ژنو دول ضعیف را از اعمال تلافی جویانه به دلیل تلفات نظامی از طریق تهدید به بد رفتاری با سربازان و غیرنظامیان دشمن باز می‌دارد. تهدید عراق به بد رفتاری با غیرنظامیان و اسراء نیروهای ائتلاف که نهایتاً پس از محکومیت شدید بین‌المللی کنار گذاشته شد در نتیجه می‌توان گفت که جنگ، تجاوز، خشونت، قتل و غارت و بهره‌کشی از انسان‌ها واژه‌هایی هستند که در هیچ برهه‌ای از تاریخ حیات بشری محجور نبوده و زندگی جامعه بشری با این واژه به‌ویژه جنگ و اسرای جنگی اجین بوده است.

به جهت مقاومت و ایثار اسرای ایرانی در اردوگاه‌های رژیم بعثی عراق به «آزادگان» معروف شدند. این زاهدان شب و شیران روز، در طول سالیان دفاع مقدس صحنه‌های بی‌بدیلی را برصفحات تاریخ ترسیم کردند که موجب شگفتی است. اسارت آزادگان وفادار و مقاوم ثبت بخشی از تاریخ انقلاب اسلامی است که نسل‌های آینده کشورمان به یادآوری آن همه مقاومت، ایثارگری و حماسه‌آفرینی و مطالعه و پژوهش در تمامی ابعاد آن نیاز خواهند داشت. بررسی مسئله اسیر و اسیرداری در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران بیانگر این واقعیت است که نگهداری از اسراء در این ابعاد چهره‌ای نو، جدید

و ناشناخته برای ملل جهان و حتی برای ملت شریف ایران دارد و بر تمام محققان و پژوهشگران متعهد دفاع مقدس است که به بررسی و تحقیق همه‌جانبه در پیرامون آن بپردازند.

و من...التوفیق

سازمان حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس آجا
سرپرست دوم ستاد محمد رضا فولادی

www.ketab.ir

فهرست مطالب

۷	سخن ناشر
۱۵	مقدمه
۱۹	فصل اول: مفاهیم و اصطلاحات
۳۹	فصل دوم: حقوق جنگ از دیدگاه اسلام
۴۰	گفتار اول: حقوق غیرنظامیان در جنگ از دیدگاه قرآن
۴۹	گفتار دوم: وظیفه جهاد در موارد مجاز
۵۳	گفتار سوم: انواع جهاد یا جنگ عادلانه (مشروع)
۶۶	گفتار چهارم: اقدامات خصمانه
۷۳	خاتمه جنگ
۸۱	فصل سوم: حقوق جنگ از دیدگاه حقوق بین الملل
۸۲	گفتار اول: مفهوم جنگ از دیدگاه حقوق بین الملل
۹۶	گفتار دوم: تفکیک مبارزان از غیرنظامیان در اسلحه بین المللی
۱۰۰	گفتار سوم: منع شکنجه اسیران جنگی از دیدگاه حقوق بین الملل
۱۲۱	فصل چهارم: حقوق اسرای جنگی از دیدگاه اسلام
۱۲۲	گفتار اول: اسلام و اسرای جنگی
۱۴۲	گفتار دوم: مقررات اسلام در مورد اسیران جنگی
۱۶۱	گفتار سوم: سیره و چگونگی رفتار پیامبر (ص) با اسیران جنگی
۱۷۱	فصل پنجم: حقوق اسرای جنگی از دیدگاه حقوق بین الملل
۱۷۲	گفتار اول: حقوق بشر و اسرای جنگی
۱۸۲	گفتار دوم: منابع حقوق جنگ و کنوانسیون ژنو
۱۸۷	فصل ششم: منع شکنجه از دیدگاه اسلام و حقوق موضوعه ایران
۱۸۸	گفتار اول: شکنجه در قرآن و روایات
۲۱۱	گفتار دوم: پیشگیری از شکنجه

- فصل هفتم: حقوق زندانیان ۲۱۷
- گفتار اول: حقوق زندانیان از دیدگاه اسلام ۲۱۸
- گفتار دوم: نگاهی به وضعیت بازداشتگاه‌ها در حقوق موضوعه ایران ۲۲۴
- گفتار سوم: مروری مختصر به وضعیت اسرا در زندان‌های آمریکا ۲۳۵
- فصل هشتم: مروری بر نحوه برخورد با اسرای ایرانی و عراقی در جنگ تحمیلی ۲۳۷
- گفتار اول: بیانات فرماندهی معظم کل قوا (مدظله‌العالی) در خصوص اسرا ۲۳۸
- گفتار دوم: رفتار رژیم بعثی عراق با اسرای ایرانی در هشت سال دفاع مقدس ۲۵۶
- گفتار سوم: رفتار جمهوری اسلامی ایران با اسرای عراقی در جنگ تحمیلی ۲۶۳
- گفتار چهارم: تاریخچه مدیریت ارتش جمهوری اسلامی ایران بر اردوگاه‌های اسرای عراقی ۲۷۶
- گفتار پنجم: تاریخ شفاهی بازجویی از اسرای عراقی ۲۸۲
- آلبوم تصاویر ۲۸۷
- پیوست ۱: مواد کنوانسیون ژنو در باره محاکمه و اسرای جنگی ۳۱۵
- پیوست ۲: موافقت‌نامه نمونه راجع به بازگشت مستقیم اسیران جنگی و بستری شدن آنان در بیمارستان‌های کشور بی طرف ۳۸۷
- پیوست ۳: آیین‌نامه کنوانسیون‌های پزشکی مختلط ۳۹۴
- پیوست ۴: مروری بر قانون اجازه الحاق دولت ایران به قراردادهای معروف به قرارداد ژنو ۳۹۷ ۳۹۷
- پیوست ۵: طرح موافقت‌نامه مربوط به مناطق و محلهای بهداری ۴۲۱
- پیوست ۶: قرارداد ژنو راجع به بهبود سرنوشت زخم‌داران و بیماران و غریقان نیروهای مسلح در دریا مورخه ۱۲ اوت ۱۹۴۹ ۴۲۴
- پیوست ۷: قرارداد ژنو راجع به معامله با اسیران جنگی مورخه ۱۲ اوت ۱۹۴۹ ۴۴۵
- پیوست ۸: موافقت‌نامه نمونه راجع به بازگشت مستقیم اسیران جنگی و بستری شدن آنان در بیمارستان‌های کشور بی طرف ۵۰۲
- پیوست ۹: آیین‌نامه کمیسیون‌های پزشکی مختلط ۵۰۷
- پیوست ۱۰: آیین‌نامه اعانات دسته‌جمعی به اسیران جنگی ۵۰۹
- پیوست ۱۱: گواهی بازگشت به میهن ۵۱۱

- بیوست ۱۲: قرارداد زنو راجع به حمایت افراد کشوری در زمان جنگ مورخه ۱۲ اوت ۱۹۴۹. ۵۱۲
- بیوست ۱۳: طرح موافقت‌نامه راجع به مناطق و نقاط بهداری و امنیت ۵۷۴
- بیوست ۱۴: طرح آیین‌نامه کمک دسته‌جمعی به بازداشتیان کشوری ۵۷۷
- بیوست ۱۵: کارت بازداشت ۵۷۹
- بیوست ۱۶: عناوین کنوانسیونهای دارای جنبه‌های حقوقی - قضائی که جمهوری اسلامی ایران
عضو آن است ۵۸۵
- فهرست منابع ۵۸۷
- الف: کتب فارسی ۵۸۷
- ب: کتب عربی ۵۹۰
- ج: مقالات ۵۹۱
- د: منابع لاتین ۵۹۲

مقدمه

نگاهی هرچند کوتاه به حلقه‌های تاریخ و سرگذشت انسان در طول قرون و گذری هرچند مختصر بر رفتارهای بشر نسبت به ابنای خود، مؤید شدت این رفتارها در موارد بسیار و گواه عدم صداقت برخی از انسان‌ها بر ادعای تساوی حقوق بشر، برابری و عدالت در زمان‌های گوناگون است؛ به‌ویژه هنگامی که برخی از افراد بشر که زمام اختیار دیگران را در دست دارند، لذت حکومت و ادارشان سازد که برای بقای خویش و تثبیت استقرار و قوام قدرت و دولت خود، از مسیر عدالت خارج شوند و در مورد مخالفان خود دست به اعمالی بزنند که وجدان‌های پاک را می‌آزارد و دل‌های بیدار را به درد می‌آورد. از آنجا که جنگ به‌عنوان یکی از بدیده‌های اجتماعی و غیرقابل انکار، از هنگام ظهور آدم (علیه‌السلام) در روی زمین، وجود داشته و همواره وجود خواهد داشت، لذا با وضع مقررات و حقوق بشردوستانه مربوط به جنگ، تلاش شده است انسانیت و اخلاق در منازعات مسلحانه حاکم گردد. اسلام به‌عنوان یک مکتب که داعیه جهان‌شمولی دارد، در این زمینه رهنمودهای بسیار جالب و منحصر به فرد و در عین حال دارای ضمانت اجرای قوی ارائه نموده است که ناشی از اعتقاد به حیات بعد از مرگ و یوم‌الحساب می‌باشد و هر رزمنده مسلمان در میدان نبرد از خوف عقاب الهی، خود را موظف به تبعیت از قانون می‌داند و این همان چیزی است که حقوق بین‌الملل از آن محروم است.

نگرشی اجمالی به مسائل اصلی و اولیه حقوق جنگ به ما نشان داد که جنگ یکی از نمودهای عمده «توسل به‌زور» در مناسبات بین‌المللی است که می‌توان آن را از نظر حقوقی بین‌الملل چنین تعریف کرد: جنگ اعمال قدرت مسلحانه کشورها علیه یکدیگر می‌باشد که مشروط به اعلام صریح قبلی آن‌ها است و هدف از آن معمولاً تحمیل اراده مهاجم در جهت منافع و مصالح ملی است.

در مقابل صلح، که یک وضعیت عادی می‌باشد، جنگ یک حالت استثنائی است؛ در نتیجه، حقوق جنگ نیز در برابر حقوق پیشگیری‌کننده جنگ یک حقوق استثنائی است. حقوق جنگ شامل قواعدی است که حاکم بر دوران جنگ می‌باشد و کشورهای متخاصم در روابط خصمانه خود با یکدیگر و با کشورهای بی‌طرف، بایستی آن قواعد را مدنظر داشته باشند و آن را رعایت کنند.

از جمله‌ی سرفصل‌های حقوق بشردوستانه در اسلام، حمایت جدی از اسرای جنگی است که از اولین دوران هجرت یعنی جنگ بدر و تا آخرین دوران زندگی پیامبر (ص)، بسیار بر آن تأکید شده است. یا در مورد این‌که اسیر، بماهو اسیر را نمی‌توان کشت؛ این معنا، از قرآن کریم و سیره‌ی پیامبر اکرم (ص) واضح می‌نماید و فقها و مفسران اعم از شیعه و اهل سنت بدان باور داشته و دارند.

یکی از جنبه‌های بارز حقوق بشردوستانه در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی که عملاً نسبت به سایر مقررات مربوط از قدرت اجرایی بیشتری برخوردار است، قواعد حاکم بر رفتار با اسیران جنگی است.

وضعیت اسیران جنگی در روند تاریخ، تغییرات عمده‌ای به خود دیده است. دیر زمانی آنان در اختیار فاتحان جنگ بودند که می‌توانستند یا ایشان را به قتل برسانند و یا به بردگی بکشانند. حتی نظر برخی علمای مسیحی و دانشمندان حقوق بین‌الملل نیز مؤید این‌گونه رفتار غیرانسانی نسبت به اسیران است. البته در این مرحله از تاریخ نباید دیدگاه انسانی رفتار با اسیران جنگی در اسلام را از نظر دور داشت.

به تدریج و مخصوصاً در قرن هفدهم و هیجدهم میلادی بود که اسیر جنگی در مهد اولیه حقوق بین‌الملل معاصر یعنی در قاره اروپا مفهومی حقوقی یافت. این امر در واقع مرهون نظرات بشردوستانه دانشمندانی چون جان لاک انگلیسی، منتسکیو و ژان ژاک روسوی فرانسوی می‌باشد.

حقوق حاکم بر رفتار با اسیران جنگی تا قبل از اعلامیه ۱۸۷۴ بروکسل و عهدنامه‌های ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ لاهه عمده‌تأ مبتنی بر عرف بود؛ اما امروزه عهدنامه‌های

بین‌المللی در این مورد نقشی اساسی دارند که مهم‌ترین آن‌ها را می‌تواند عهدنامه سوم ژنو مورخ ۱۲ اوت ۱۹۴۹ دانست.

طبق مقررات مذکور، اصولاً برخورداری از وضعیت اسیران جنگی، از لحظه اسارت تا پایان آن است. با این‌همه برخی از غیرنظامیان نیز می‌توانند از این وضعیت برخوردار شوند؛ از جمله خدمه کشتی‌های بازرگانی یا ناوهای هوایی غیرنظامی، خبرنگاران و بالاخره مددکاران بهداری و مذهبی.

وضعیت حقوقی اسیران جنگی مشتمل بر جنبه‌های گوناگونی است:

با اسیران باید با انسانیت رفتار شود؛ اسیران را باید در اماکن امن و دور از صحنه نبرد و در اردوگاه‌های مخصوص اسکان داد؛ اسیران را نمی‌توان وادار به اقرار و بیان اطلاعات و مطالبی نمود که خود مایل به دادن آن نیستند؛ هرگونه اسارتی باید به کشور متبوع اسیر اعلام شود؛ اسیران باید برخوردار از یک رفاه و آسایش مادی و معنوی نسبی باشند؛ بهداشت ارتقا یابد و مراقبت‌های پزشکی و درمانی و امدادهای مذهبی باید تأمین گردد؛ اسیران را می‌توان به کار متناسب با شأن و وضعیت جسمی آنان در قبال دریافت دستمزد واداشت، به شرطی که آن جنبه نظامی نداشته باشد؛ اموال شخصی اسیران (به جز سلاحشان) مصون از هرگونه تعرض است؛ اسیران برخوردار از آزادی انجام فرایض و مراسم مذهبی، فعالیت‌های فکری و ورزشی می‌باشند؛ اسیران حق برقراری مکاتبات را دارا هستند؛ گروگان‌گیری و هرگونه عمل تلافی‌جویانه و انتقامی و اعمال مجازات‌های دسته‌جمعی نسبت به اسیران ممنوع است؛ حقوق مدنی اسیران با اسارت ساقط نمی‌شود؛ حق شکایت برای اسیران در تمام طول دوران اسارت باقی است؛ مجازات اقدام به فرار صرفاً تنبیهات ساده انضباطی است شناخت حقوق انسانی برای اسیران به آنان مصونیت کیفری نمی‌بخشد، بدین معنی که اگر مرتکب عمل مجرمانه‌ای گردند، مجازات متناسب و قانونی را باید تحمل نمایند.

کنترل و نظارت بر کلیه امور اسیران با نمایندگان کشورهای حامی متخاصمان، نمایندگان کمیته بین‌المللی صلیب سرخ و بالاخره نماینده مورد اطمینان و اعتماد اسیران است.

در صورتی که اسیر جنگی در سرزمین دشمن فوت نماید و یا بر اساس معامله متقابل، با اسیر جنگی کشور طرف مخاصمه مبادله شود و یا فرار نموده و از حیطة کشور اسیر کننده خارج گردد و یا بر اثر جراحت و بیماری شدید به‌طور یک‌جانبه آزاد شود، اسارت پایان پذیرفته است.

عده‌ای از قربانیان جنگ تحمیلی هشت‌ساله، اسرا به شمار می‌رفتند که گرفتار بازداشتگاه‌ها و زندان‌های مختلف بودند و در این میان اسرای ایرانی هدف رفتار غیرانسانی و انتقام‌جویانه رژیم بعث قرار گرفتند اما در مقابل، ایران رفتاری مناسب و مطابق با حقوق بشر انسانی با اسرای آنان داشت.

مسئله اسارت طولانی فرزندان این ملت در طول جنگ تحمیلی، امتحان دیگری بود که ایرانیان با موفقیت آن را به انجام رساندند و اسرا را از خود آزادمردی نشان دادند تا این دوره به پایان برسد و ایران اسلامی در ۲۶ مرداد ۱۳۶۹ خورشیدی شاهد آزادی نخستین گروه آزادگان سرافرازی شد که پس از سال‌ها اسارت در زندان‌ها و اسارتگاه‌های رژیم بعث، قدم به خاک پاک وطن گذاشتند تا به این ترتیب یکی از روزهای تاریخ این دیار کهن رقم بخورد؛ یعنی اسرایی که با مقاومت‌شان در دوره اسارت در چنگال رژیم بعث عراق، جنگی به مراتب سخت‌تر از رزمندگان خط مقدم را تجربه کردند و با سربلندی و اقتدار به آغوش وطن بازگشتند.

در این کتاب سعی شده است ضمن مطالعه زوایای مختلفی از حقوق اسرای جنگی در قوانین بین‌المللی، نسبت به تطبیق آن با رفتار جمهوری اسلامی ایران با اسرای عراقی و رفتار رژیم بعثی عراق با اسرای ایران مورد بررسی قرار گیرد.